

# Wprowadzenie

Istotą przedmiotowej publikacji jest analiza systemu wymierzania i wykonywania kary pozbawienia wolności wobec nieletnich na gruncie prawa polskiego. Otóż problem demoralizacji i przestępczości nieletnich nie zamyka się w opisie etiologii tego zjawiska, ani w podejściu do tej najmłodszej części społeczeństwa, nierespektującej obowiązujących w nim norm czy zasad – na płaszczyźnie orzekania i wykonywania środków wychowawczych – lecz obejmuje on również aspekt odpowiedzialności karnej nieletnich. Przyczyną, dla której nie należy ograniczać problemu nagannych zachowań nieletnich jedynie do sfery oddziaływań wychowawczych, jest to, że w tym obszarze istnieją na gruncie polskich rozwiązań prawnych spójne rozwiązania systemowe, w których w pierwszej kolejności dostrzega się potrzebę odrębnego traktowania nieletnich z uwagi na ich niedojrzałość psychospołeczną. Skutkuje to tym, że ów system koncentruje się przede wszystkim na wychowywaniu nieletnich, nie dostrzega się natomiast wystarczająco mocno problemu zasad odpowiedzialności karnej nieletnich sprawców przestępstw, zapominając najwyraźniej, że ma to być jeden spójny system gwarantujący właściwą reakcję prawną na określone zachowania najmłodszej części społeczeństwa.

Zarówno system oddziaływania wychowawczego, jak również system odpowiedzialności karnej nieletnich stanowią razem system postępowania z nieletnimi. Oba jego elementy wzajemnie się przenikają, gdyż ustawowe kryteria oceny zachowań nieletnich są na tyle płynne, a linia pomiędzy nimi na tyle cienka, że bardzo łatwo jest pozbawić nieletniego sprawcę czynu karnego możliwości stworzenia mu powrotu do normalnego życia w społeczeństwie, skazując go na dolegliwość związaną z wymierzoną karą kryminalną. Świadectwem tego, że system postępowania z nieletnimi w Polsce w zasadzie ogranicza się jedynie do oddziaływań wychowawczych, jest brak wyróżnienia

kategorii nieletnich na gruncie prawa karnego wykonawczego, a przede wszystkim na gruncie wykonywania kary pozbawienia wolności. W tym kontekście należy bowiem zauważyć ewolucję systemu w zakresie oddziaływania wychowawczego nieletnich, która wyprowadziła problematykę postępowania z nieletnimi z prawa karnego. W dalszej kolejności polegała ona na tworzeniu i rozwoju instytucji oddziaływania wychowawczego przy jednoczesnym zwracaniu uwagi na fakt, że postawa nieletnich i ich zachowanie są wypadkową dysfunkcyjnej rodziny, obniżenia autorytetu szkoły i wzmocnienia roli w życiu nieletnich środowiska rówieśniczego, nadając temu systemowi w istocie charakter opiekuńczo-ochronny.

Zupełnie przeciwny kierunek przyjęła natomiast ewolucja systemu odpowiedzialności karnej nieletnich. W tym kontekście nie da się pominąć faktu, że od uchwalenia kodeksu karnego w roku 1969 sytuacja nieletnich w zakresie odpowiedzialności prawnokarnej ulega stałemu pogorszeniu. Ustawodawca nie tylko obniżył granicę wiekową tej odpowiedzialności, ale również rozszerza jej zakres, powiększając katalog czynów, za popełnienie których nieletni mogą odpowiadać na zasadach określonych w kodeksie karnym i ponosić coraz surowsze kary, łącznie z karą 25 lat pozbawienia wolności. W tym zaostreniu polityki karania nieletnich przestępców poszukuje się remedium na nierzadko bardzo brutalne zachowania najmłodszych sprawców przestępstw – wydawać by się mogło – rezygnując z możliwości naprawy młodego człowieka i oferując mu w zasadzie odizolowanie od społeczeństwa.

Właśnie ta tendencja polegająca na poszerzaniu prawnych możliwości zamykania dzieci w więzieniu skłania do bliższego przyjrzenia się systemowi wymiaru i wykonywania kary pozbawienia wolności wobec nieletnich. O ile bowiem zjawisko demoralizacji i przestępczości nieletnich zostało dokładnie omówione w doktrynie, jak również systemie oddziaływania wychowawczego, o tyle wciąż odczuwalny jest niedostatek pogłębionych analiz dotyczących orzekania kar kryminalnych wobec nieletnich, w szczególności kary pozbawienia wolności, jak również jakości wykonywania tej sankcji karnej.

Biorąc pod uwagę powyższe kwestie i problemy, warto postawić na gruncie prezentowanych rozważań kilka pytań, na które niniejsza publikacja stara się odpowiedzieć.

Po pierwsze: jaki jest obecnie stan oraz charakter przestępczości nieletnich? Jakie czyny społecznie naganne dominują wśród tej populacji i w związku z tym, jak na te zachowania reagują sądy, które orzekają środki o charakterze wychowawczym w związku z przejawami demoralizacji i przestępczości nieletnich, a także wyjątkowo orzekają kary kryminalne za

popętnione przestępstwa? Jaka rolę w systemie środków oddziaływania na nieletnich odgrywa kara pozbawienia wolności?

Po drugie: czy obecne regulacje prawne określające zasady wyjątkowej odpowiedzialności karnej nieletnich odzwierciedlają istotę zagrożeń zachowaniami inkryminowanymi, których sprawcami są nieletni? Czy w tym kontekście regulacje te w pełni uwzględniają młody wiek i sprzężony z nim brak pełnej dojrzałości najmłodszych sprawców przestępstw?

Po trzecie (co w kontekście widzenia niniejszego opracowania wydaje się najistotniejsze): czy kara pozbawienia wolności wykonywana wobec nieletnich w Polsce przewiduje odrębności dla tej w pewnym sensie wyjątkowej grupy osadzonych, którzy często nie osiągnąwszy w pełni dojrzałości psychospołecznej, przebywają w izolacji niejednokrotnie wiele lat? Czy kara pozbawienia wolności może być skutecznym remedium na przestępczość nieletnich, a izolacja penitencjarna jest tym miejscem, w którym nieletni mogą dojrzeć społecznie, nabyć umiejętności życia zgodnego z zasadami społecznymi i mają szansę wyjść z zakładu karnego lepszymi ludźmi niż wtedy, gdy do niego trafili? Czy zakład karny ma do zaoferowania nieletnim przestępcom coś więcej niż innym kategoriom osadzonych? Czy izolacja penitencjarna jest tym miejscem, które w optymalny sposób zapobiega przestępczości nieletnich i stwarza najmłodszym sprawcom przestępstw optymalne warunki rozwoju psychospołecznego, uwzględniając dyrektywy prewencji indywidualnej?

Po czwarte: czy istnieje alternatywna dla kary pozbawienia wolności orzekanej wobec nieletnich sprawców przestępstw? Czy w oparciu o dotychczasowe rozwiązania prawne i obowiązujący system środków oddziaływania na nieletnich można stworzyć instytucję, która z jednej strony ograniczy skutki izolacji penitencjarnej, a z drugiej stworzy większe możliwości i da większe szanse na przygotowanie młodych ludzi do życia w społeczeństwie w zgodzie z jego normami?

Po piąte: czy system wymiaru i wykonania kary pozbawienia wolności wobec nieletnich w Polsce jest zgodny z normami międzynarodowymi, które wytyczyły kierunki rozwoju ustawodawstw krajów zobowiązanych do respektowania tych unormowań? Jak przedstawiają się polskie rozwiązania prawne dotyczące wyjątkowej odpowiedzialności karnej na tle rozwiązań legislacyjnych obowiązujących w innych krajach europejskich?

Uzyskaniu odpowiedzi na wyżej postawione pytania pomaga struktura niniejszej książki.

Otóż pierwsza część prezentowanego opracowania skupia się na przedstawieniu kategorii wiekowych sprawców czynów inkryminowanych, wśród

których są nieletni. W tym miejscu ukazano pewien proces zmiany prawa skutkującej zmianą sytuacji prawnej nieletnich, która jest odpowiedzią na zachowania dewiacyjne najmłodszej części społeczeństwa. Podjęte w tym miejscu rozważania stanowią wstęp do ukazania skali demoralizacji i przestępczości nieletnich w Polsce na przestrzeni kilku lat z uwzględnieniem tych zachowań karalnych, za popełnienie których nieletni mogą ponieść odpowiedzialność karną. Ponadto w tej części książki ukazano politykę orzecznictwa sądów orzekających w sprawach o czyny karalne, których sprawcami są nieletni, co stanowi punkt odniesienia przy ocenie tego, na ile polityka karna państwa w zakresie odpowiedzialności karnej nieletnich jest odzwierciedlona w orzecznictwie sądów rozstrzygających sprawy z udziałem najmłodszych sprawców czynów karalnych.

Druga część książki dotyczy natomiast zasad wyjątkowej odpowiedzialności karnej nieletnich. W tej części opracowania dokonano krytycznej analizy katalogu przestępstw, za których popełnienie sądy mogą wymierzyć nieletnim karę kryminalną, uwzględniając w tej ocenie również górne granice ustawowego zagrożenia karą pozbawienia wolności przewidziane dla nieletnich za popełnienie określonych czynów.

Z kolei trzeci rozdział niniejszego opracowania opiera się w znacznej mierze na wynikach trzyletnich badań prowadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych, które dotyczyły wykonywania kary pozbawienia wolności wobec nieletnich. Istotą przeprowadzonych badań jest ukazanie obrazu nieletnich przebywających w izolacji penitencjarnej, jak również całościowej oferty resocjalizacyjnej, którą ma do zaoferowania zakład karny. W tej części pracy ukazano pewne problemy w pracy resocjalizacyjnej z nieletnimi skazanymi na karę pozbawienia wolności, wynikające m.in. z braku wyodrębnienia nieletnich wśród kategorii osadzonych. Ponadto wyeksponowane zostały te obszary rzeczywistości penitencjarnej, które w znacznym stopniu czynią ją niewydolną, a tym samym zagrażają dalszemu pogłębianiu się deficytów psychospołecznych i zachowań dewiacyjnych nieletnich. Przedmiotowy rozdział w szerokim aspekcie rozpatruje instytucję warunkowego przedterminowego zwolnienia i jej związek z jakością oddziaływań resocjalizacyjnych realizowanych wobec osadzonych, a przede wszystkim nieletnich. W tym miejscu ukazano pewnego rodzaju przerzucenie odpowiedzialności na nieletnich za systemowo wadliwe podejście do tej grupy osadzonych. Poza tym podjęto również problem zatarcia skazania wobec osób, które w warunkach nieletności zostały skazane na karę pozbawienia wolności.

Konsekwencją poruszenia wspomnianych treści w rozdziale trzecim są rozważania zawarte w czwartej części książki, które z jednej strony dotyczą granic oddziaływania resocjalizacyjnego w izolacji penitencjarnej z uwagi na szereg obiektywnych czynników w znacznej mierze utrudniających lub wręcz uniemożliwiających naprawę człowieka poprzez oddziaływanie na niego w zakładzie karnym. Z drugiej strony natomiast tym krytycznym ocenom potencjału resocjalizacji, jakie tyczą się zakładu karnego, został przeciwstawiony potencjał indywidualnego podejścia do zdemoralizowanego sprawcy, który zawiera w sobie zakład poprawczy. Takie zderzenie obu instytucji ma na celu wskazanie alternatywy dla zakładu karnego jako tradycyjnego i dotychczas jedynego miejsca, w którym wykonuje się karę pozbawienia wolności. Tą alternatywą jest zakład karny dla nieletnich stworzony w znacznej mierze na filozofii zakładu poprawczego.

Treścią rozdziału piątego są natomiast regulacje w zakresie orzekania i wykonywania kary pozbawienia wolności wobec nieletnich obowiązujące w wybranych państwach europejskich. Choć systemy prawne państw europejskich są w znacznej mierze do siebie zbliżone, to jednak należy pamiętać, że klasyfikacja i charakter poszczególnych środków oddziaływania wobec nieletnich są różne. Z tego względu analiza systemów kar i form wykonywania kary pozbawienia wolności została przedstawiona w szerszym spektrum obejmującym również środki oddziaływania wychowawczego.

Z rozdziałem piątym ściśle koresponduje rozdział szósty książki, obejmujący zagadnienia należące do materii regulacji międzynarodowych w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności, które mają charakter postulatywny, albo też stały się częścią porządku prawnego państwa. To zderzenie regulacji krajowych i międzynarodowych ma dobitnie uświadomić podmiotom stanowiącym prawo, że polskie standardy w zakresie nieletnich pozbawionych wolności w wielu kwestiach odbiegają od prawa międzynarodowego, a wręcz je naruszają.

Całość zamykają wnioski końcowe zawierające uwagi odnoszące się do obecnie obowiązującego stanu prawnego, jak również postulaty *de lege ferenda* wskazujące kierunek zmian w zakresie regulacji prawnych dotyczących wyjątkowej odpowiedzialności karnej nieletnich.

W tym miejscu chciałbym skierować bardzo serdeczne słowa uznania i podziękowania do Pani Prof. dr hab. Violetty Konarskiej-Wrzošek, bez której wsparcia, zaangażowania, jak również gotowości do wymiany poglądów ta książka w prezentowanej postaci nie powstałaby.